

QIYOSIY TILSHUNOSLIKDA O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.105>

Atashikova Nilufar Anarmatovna
Muhammad al -Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada qiyosiy tilshunoslik nuqtayi nazaridan o‘zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning semantik, strukturaviy hamda lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Har ikki tilda uchraydigan barqaror iboralarning o‘xshash va farqli jihatlari, ularning milliy tafakkur, urf-odat, tarixiy tajriba va madaniy qadriyatlar bilan bog‘liqligi yoritiladi. Tadqiqot natijasida frazeologizmlarni tarjima qilishda muqobil ekvivalent tanlash, kontekstual moslashtirish va madaniy izoh berish zarurligi asoslab beriladi. Shuningdek, qiyosiy tahlil asosida xorijiy til o‘qitish jarayonida frazeologik birliklardan samarali foydalanish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: qiyosiy tilshunoslik, frazeologiya, lingvomadaniyat, o‘zbek tili, ingliz tili, tarjima, semantika

NATIONAL-CULTURAL FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN UZBEKISTAN AND ENGLISH IN COMPARATIVE LINGUISTICS

Atashikova Nilufar Anarmatovna
Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-
Khwarizmi

Abstaract: This article analyzes the semantic, structural and linguocultural features of phraseological units in Uzbek and English from the point of view of comparative linguistics. The similarities and differences of stable expressions found in both languages, their connection with national thinking, traditions, historical experience and cultural values are highlighted. As a result of the study, the need for alternative equivalent selection, contextual adaptation and cultural interpretation when translating phraseologisms is substantiated. Also, based on comparative analysis, proposals and recommendations are put forward for the effective use of phraseological units in the process of teaching a foreign language.

Keywords: comparative linguistics, phraseology, linguistic culture, Uzbek language, English language, translation, semantics

Bugungi globallashuv sharoitida turli tillar o'rtasidagi aloqalar kengayib borayotgani sababli qiyosiy tilshunoslikning ahamiyati tobora ortmoqda. Qiyosiy tilshunoslik tillarning fonetik, leksik, grammatik va stilistik qatlamlarini o'zaro taqqoslash orqali ularning umumiy hamda xususiy qonuniyatlarini aniqlaydi. Ayniqsa, frazeologik birliklar tilning milliy ruhi, xalq tafakkuri va tarixiy tajribasini o'zida mujassam etgani bilan muhim tadqiqot obyektidir.

Frazeologizmlar oddiy so'z birikmalaridan farqli ravishda ko'chma ma'noga ega bo'lib, nutqda tayyor holda qo'llanadi. Ular xalqning dunyoqarashi, turmush tarzi, mehnat faoliyati va madaniy qadriyatlarini aks ettiradi. Shu sababli o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarni qiyosiy o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhimdir. Bu tadqiqot tarjimashunoslik, xorijiy til o'qitish, madaniyatlararo kommunikatsiya hamda lug'atchilik sohalariga xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash, ularning milliy-madaniy xususiyatlarini tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Frazeologiya so'zi lotin tilidan olingan bo'lib, "frazeologiya" so'zi ifodalashni, ya'ni iboralar va birikmalarni tashkil etishni anglatadi. Bu so'zlarning umumiy ma'nosi, ular turli kontekstlarda ishlatilganda bir xil yoki farqli ma'nolarni keltirib chiqaradi. Frazeologik birliklar o'z ichiga iboralar, maqollar, idiomalar, falsafiy iboralar va boshqalarni kiritadi. Ular tilni boyitadi va nutqning ko'proq ifodali bo'lishiga yordam beradi. Shuningdek, frazeologik birliklar tilni o'rganishda ijtimoiy va madaniy kontekstni tushunishga yordam beradi, chunki ular tilda faqat so'zlarning grammatik qoidalarini emas, balki odamlarning turmush tarzini, ma'naviyatini va qarashlarini aks ettiradi. Ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi frazeologik birliklarni qiyoslashda, birinchi navbatda, ikki tilning farqli ravishda shakllangan frazeologik tuzilmalariga e'tibor qaratish zarur. Ingliz tilidagi frazeologik birliklar ko'pincha ingliz xalqining hayot tarzini, tarixini va madaniyatini aks ettiradi, o'zbek tilidagi frazeologik birliklar esa o'z navbatida o'zbek xalqining milliy an'analari va qadriyatlari bilan bog'liq. Shunday qilib, frazeologik birliklarning shakllanishi, ularning ishlatilishi va mazmuni har ikki tilda madaniy o'ziga xosliklar bilan belgilangan.

Qiyosiy tilshunoslik turli tillardagi birliklarni muayyan mezon asosida solishtirishni nazarda tutadi. Bu jarayonda til birliklarining shakli, ma'nosi, funksiyasi va qo'llanish doirasi o'rganiladi. Frazeologik birliklarni qiyoslash esa murakkab jarayon bo'lib, bunda faqat grammatik tuzilma emas, balki obrazlilik, emotsional-ekspressivlik va milliy konnotatsiya ham hisobga olinadi.

Frazeologik birliklar quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

1. Tarkibiy barqarorlik;

2. Ko'chma ma'no ifodalashi;
3. Nutqda tayyor holda qo'llanishi;
4. Obrazlilik va ta'sirchanlikka egaligi;
5. Milliy-madaniy axborotni saqlashi.

Masalan, o'zbek tilidagi "ko'ngli tog'dek ko'tarildi" iborasi quvonchni ifodalasa, ingliz tilidagi "on cloud nine" birligi ham xuddi shunday mazmunga ega. Biroq obrazlar turlicha: birida tog', ikkinchisida bulut timsoli ishlatilgan.

O'zbek va ingliz tillaridagi semantik o'xshashliklar

Ko'plab frazeologik birliklar mazmun jihatidan bir-biriga yaqin bo'lsa-da, shaklan farq qiladi. Bu holat inson tafakkuridagi universal tushunchalar mavjudligini ko'rsatadi.

1. Mehnat va harakatga oid iboralar

- O'zbek tilida: "qo'l qovushtirib o'tirmoq"
- Ingliz tilida: "sit idly by"

Har ikki ibora faoliyatsizlik, beparvolik ma'nosini bildiradi.

2. Sir saqlash yoki oshkor etishga oid iboralar

- O'zbek tilida: "og'ziga talqon solmoq"
- Ingliz tilida: "keep one's mouth shut"

Mazkur birliklar sukut saqlash ma'nosini ifodalaydi.

3. Shoshqaloqlik va ehtiyotsizlik

- O'zbek tilida: "etti o'lchab bir kes"
- Ingliz tilida: "look before you leap"

Har ikkisi ehtiyotkorlikka chaqiruvchi hikmatli iboralardir.

Bu misollar tillar o'rtasida ma'noviy universallik mavjudligini ko'rsatadi.

Milliy-madaniy farqlar va obrazlilik

Frazeologik birliklarda xalqning turmush tarzi va tabiiy muhiti aks etadi. O'zbek tilida dehqonchilik, oilaviy munosabatlar, mehmondo'stlik va sharqona odob bilan bog'liq iboralar ko'p uchraydi. Ingliz tilida esa dengizchilik, savdo, sanoat va individualizmga oid birliklar nisbatan ko'proq.

O'zbek tiliga xos iboralar

- "Do'ppisi osmonga otildi" - juda xursand bo'ldi.
- "Qozon-tovoq bo'ldi" - janjal chiqdi.
- "Bir yoqadan bosh chiqarmoq" - hamjihat bo'lmoq.

Bu iboralarda milliy kiyim, uy-ro'zg'or buyumlari va jamoaviylik ruhi seziladi.

Ingliz tiliga xos iboralar

- "Miss the boat" - imkoniyatni qo'ldan boy bermoq.
- "Learn the ropes" - ish sirlarini o'rganmoq.
- "Time is money" - vaqtni qadrlash g'oyasi.

Mazkur birliklarda dengizchilik va pragmatik hayot tarzi aks etadi.

Demak, frazeologik birliklar xalqning tarixiy tajribasi va madaniy xotirasini ifodalovchi vositadir.

Tarjima jarayonidagi muammolar

Frazeologizmlarni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish murakkab vazifa hisoblanadi. Soʻzma-soʻz tarjima koʻpincha notoʻgʻri yoki kulgili natija beradi. Masalan:

- “Doʻppisi osmonga otildi” iborasini soʻzma-soʻz tarjima qilish mazmunni bermaydi. Uning inglizcha muqobili sifatida “was overjoyed” yoki “jumped for joy” ishlatilishi maqsadga muvofiq.

- “Spill the beans” iborasini “loviya toʻkmoq” deb tarjima qilib boʻlmaydi. Uning oʻzbekcha muqobili “sirni oshkor qilmoq”.

Tarjimada quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

1. Toʻliq ekvivalent topish;
2. Qisman ekvivalent tanlash;
3. Tasviriy tarjima berish;
4. Izohli tarjimadan foydalanish;
5. Kontekstga mos moslashtirish.

Tarjimon faqat tilni emas, balki ikki xalq madaniyatini ham chuqur bilishi zarur.

Xorijiy til oʻqitishda qiyosiy yondashuvning ahamiyati

Bugungi taʼlim tizimida ingliz tilini oʻqitishda frazeologik birliklarga yetarli eʼtibor qaratish dolzarb masalalardan biridir. Oʻquvchi grammatik qoidalarni bilishi mumkin, ammo tabiiy nutqda ishlatiladigan iboralarni anglamasa, kommunikativ qiyinchilikka duch keladi.

Qiyosiy yondashuv asosida:

- oʻzbekcha va inglizcha muqobil iboralar taqqoslanadi;
- obrazlilik tushuntiriladi;
- kontekstual mashqlar bajariladi;
- tarjima topshiriqlari beriladi;
- dialog va matnlarda qoʻllash koʻnikmasi shakllantiriladi.

Masalan, “break the ice” iborasi bilan oʻzbek tilidagi “muzni eritmoq” mazmunan yaqin ekanini koʻrsatish oʻquvchiga eslab qolishni osonlashtiradi.

Tadqiqot natijalari va muhokama

Qiyosiy tahlil natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Oʻzbek va ingliz tillarida insoniy hissiyotlar, mehnat, doʻstlik, ehtiyotkorlik kabi umumiy tushunchalarga oid oʻxshash frazeologik birliklar mavjud.
2. Obraz tanlashda milliy tafakkur va tarixiy muhit taʼsiri kuchli namoyon boʻladi.
3. Oʻzbek tilida oilaviylik, jamoaviylik va anʼanaviy turmush unsurlari koʻproq aks etsa, ingliz tilida amaliylik va individuallik seziladi.
4. Tarjimada semantik ekvivalentlikni saqlash shakliy moslikdan muhimroqdir.

5. Til o'qitishda qiyosiy frazeologik tahlil o'quvchilar nutqini boyitadi.

Maqola asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. O'zbek va ingliz tillari frazeologik qiyosiy lug'atini yaratish zarur.

2. Oliy ta'lim muassasalarida "Qiyosiy frazeologiya" maxsus kursini joriy etish maqsadga muvofiq.

3. Ingliz tili darsliklariga frazeologik birliklar bo'yicha alohida bo'lim kiritilishi lozim.

4. Tarjimonlar uchun lingvomadaniy kompetensiyani rivojlantiruvchi seminarlar tashkil etish kerak.

5. Sun'iy intellekt asosidagi tarjima dasturlariga milliy frazeologizmlar bazasini integratsiya qilish tavsiya etiladi.

Umuman olganda, o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklar til va madaniyatning boyligini aks ettiradi. Ularning o'xshashliklari va farqlari tilshunoslar va tarjimonlar uchun qiziqarli tadqiqot mavzusi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning o'ziga xos xususiyatlari, o'xshashliklari va farqlari tahlil qilindi. Frazeologiya, ko'p so'zli iboralar va barqaror ifodalar tadqiqoti sifatida, til, madaniyat va tafakkurni tushunishda muhim rol o'ynaydi. O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarni tahlil qilish orqali, biz ularning lingvistik va madaniy asoslarini yoritishga harakat qildik. O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklar ko'pincha milliy xarakter va madaniy qadriyatlarni aks ettiradi. Masalan, o'zbek tilida mehmondo'stlik, do'stlik va hurmat kabi qadriyatlar ko'p frazeologik birliklarda ifodalangan. Ingliz tilida esa, pragmatizm va individualizm kabi qadriyatlar ko'proq uchraydi. Bu farqlar, har ikki tilning frazeologik birliklarida aks etgan madaniy va ijtimoiy omillarni tushunishga yordam beradi. Shuningdek, o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning grammatik tuzilishi ham farqlidir. Ingliz tilida ko'pincha old qo'shimchalar va bog'lovchilar (Benson, 1997). Ingliz idiomalarini tadqiq etish va ularni xorijiy tillarga tarjima qilishning o'ziga xos nazariy hamda amaliy jihatlari mavjud bo'lib, ularning yechimlarini belgilab olmagungacha, idiomalar tarjimasining ko'pqirrali jara'en ekanligini anglab bo'lmaydi. Bugungi kunda idiomalar tushunchasi bilan bog'liq ravishda quyidagi muammolar, ya'ni frazeologizm o'zi nima, - idiomalar va idiomatiklik, idiomatiklik spesifikasi, idiomalarning bir so'zga muqobilligi, turg'un so'z birikmalarining metaforikligi va obrazlilik, semantik motivlashmaganlik va anomaliya, idiomada ma'nolar ko'chishi yoki semantik yangilanish, ba'zi idiomalarni o'zga tillarga tarjima qilib bo'lmazlik e'ki tarjima qilishning juda qiyin kechishi, idiomalardagi ekspressivlik, idiomada so'zlarning ekvivalentligi kabi masalalar o'ziga nisbatan tadqiqotchining munosabatini aniqlashtirib olishni taqozo etadi. Ingliz idiomalarini o'zbek tiliga o'g'irishdagi muhim masalalardan biri bu - idiomaning o'zi nima mazmunga egaligini anglab olishdir. Idiomalar tilning leksik-semantik boyligi bo'lib, til serjiloligi, uning serma'noligini

ta'minlaydil. Idioma o'z tuzilishi, semantik qurilishi, tildagi vazifalari nuqtai nazaridan tilshunoslar uchun har doim katta qiziqish uyg'otib kelgan. Shuningdek, o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning grammatik tuzilishi ham farqlidir. Ingliz tilida ko'pincha old qo'shimchalar va bog'lovchilar ishlatiladi, o'zbek tilida esa bu kabi birliklar kamroq uchraydi. Bu farqlar, har ikki tilning frazeologik birliklarini tarjima qilishda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklar, ularning lingvistik va madaniy xususiyatlarini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot, til o'rganish va madaniyatlararo muloqotda yangi imkoniyatlar ochib beradi va kelajakda yanada chuqurroq tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Frazeologik birliklar tilning eng boy va milliy rang-barang qatlamlaridan biridir. O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologizmlarni qiyosiy o'rganish orqali tillarning umumiy qonuniyatlari bilan birga, har bir xalqning o'ziga xos tafakkuri, madaniyati va qadriyatlari ham namoyon bo'ladi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, semantik yaqinlik ko'p hollarda mavjud bo'lsa-da, obrazlilik vositalari turlicha bo'ladi. Bu esa tarjima, xorijiy til o'qitish va madaniyatlararo muloqotda alohida yondashuvni talab etadi. Kelgusida qiyosiy tilshunoslik doirasida boshqa tillar bilan ham frazeologik tadqiqotlarni kengaytirish dolzarb ilmiy yo'nalish bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akmanova, R. (2015). "Frazeologik birliklar va ularning tildagi o'rni". Tashkent: Fan va texnologiya.
2. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. - Toshkent: O'qituvchi, 1978.
3. Vinogradov V.V. Leksikologiya va frazeologiya asoslari. - Moskva: Prosveshcheniye, 1977.
4. Kunin A.V. English-Russian Phraseological Dictionary. - Moscow: Russkiy Yazyk, 1984.
5. Mahmudov N. Til va madaniyat masalalari. - Toshkent: Fan, 2010.
6. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. - Cambridge University Press, 2003.